

КЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ

§ 58. Кеңестік кезеңдегі мәдениет саласындағы жетістіктер мен қайшылықтар (1920–1930 жылдар)

Бүгінгі сабақта:

- КСРО-дағы исламның жағдайымен;
- кеңестік мектеппен, ғылыммен;
- кеңестік дәуірдегі қазақ әдебиетімен;
- қазақ өнерімен;
- КСРО-дағы мәдениеттің даму мәселелерімен танысамыз.

Кеңестік кезеңде рухани сала түбегейлі жаңғыруға ұшырады. Дінге, білімге, жоғары және бұқаралық өнерге қатыстының бәрі өзгерді.

КСРО-дағы ислам дінінің жағдайы. Кеңестер Одағы зайырлы мемлекет болды. Онда діннен бездіру саясаты үстемдік етіп, дін мемлекеттен, ал мектеп діннен толықтай бөлінді. Дінге, оның ішінде ислам дініне қарсы күрес жүргізілді: діни мектептер жабылды, мешіттер жойылды, діни қызметшілерді сайлау құқығынан айырды, жер аударды және айдауға жіберді. Діни кітаптар жойылды. Араб-парсы жазуына негізделген әліпби латын әліпбиіне, кейін, 1940 жылы кириллицаға ауысты. 30-жылдары Меккеге қажылыққа баруға тыйым салынды. Мұсылман мерекелері ресми түрде мерекеленбеді, мұсылмандық жоралғыларды өткізуге рұқсат етілмеді. Атеистік насихат жүргізілді. Бұл іс-шаралардың бәрі ислам дінін оның экономикалық, рухани және әлеуметтік негізінен айырды. Бірақ Кеңес өкіметі адамдардың діни көзқарасын, сенімін толықтай жоя алмады. Дінді жасырып, халықтық әдеттермен бүркемелеп ұстауға тура келді.

Кеңестік мектептің құрылуы және 20–30-жылдары мектептегі білім берудің дамуы. Кеңестік кезеңдегі жетістіктердің бірі халыққа білім беру жедел дамыды.

Сауатсыздықпен жаппай күрес, жалпыға бірдей бастауыш, одан кейін толық емес орта білім беруді енгізу осы жолдағы кезеңдер бол-

Кілт сөздер:

- рухани мәдениет
- жаңғырту
- реформа
- халық ағарту
- мектеп
- ұлттық зиялы қауым
- қазақ әдебиеті
- социалистік реализм
- театр
- опера
- өнер

Сауатсыздықты жою науқанына орай
білім беру

ды. Білім беру индустрияландырудың қажетті негізгі шарты және маңызды идеологиялық құралы қызметін атқарды.

Ересектер арасындағы сауатсыздықты жоюға бағытталған күрес Кеңес өкіметінің алғашқы қадамдарынан-ақ басталды. Жер-жерде «Сауатсыздық жойылсын!» қоғамдастығының бөлімшелері ашылды. Бөлімшелерде мыңдаған ересек адам оқып-жазуға үйренді.

30-жылдардың соңына қарай елу жасқа дейінгі халық арасындағы сауаттылық 83,6 пайызды құрады. 1918 жылы екі сатыдан тұратын кеңестік бірыңғай еңбек мектебі құрылды: бірінші сатысы 8-ден 13 жасқа дейінгі (5-сынып); ал екінші сатысы 14-тен 17 жасқа дейінгі балаларды қамтыды. Ұл балалар мен қыз балаларды біріктіріп оқыту, барлық ұлт балаларының теңдігі енгізілді. Ұлттық аудандарда оқу ұлттық тілде жүргізілді. Мектеп толықтай тегін болды. Кедей отбасылардың балалары оқулықтармен, таңғы аспен, киім-кешекпен және аяқкиіммен қамтамасыз етілді. Өлі тілдерді (латын және ежелгі грек) және діни пәндерді оқу жойылды. Мектеп «еңбек мектебі» деп аталды, өйткені еңбек дағдыларын меңгеруді қамтамасыз етті. Көшпелі және жартылай көшпелі халықтың арасында мектеп-коммуналар құрылды. 1920–1921 оқу жылында Қазақстанда 2410 мектеп болды. Бірақ 1929 жылы үй-жайлардың, мұғалімдердің жетіспеуінен мектептерге мектеп жасындағы балалардың тек 40 пайызы ғана барды.

Алғашқы мектептердің бірі

Абай атындағы ҚазҰПУ ғимараты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғимараты

Екінші сатылы мектептер, әсіресе қазақ мектептері әлі де болса аз болды. Ауылдық мектептерде толық орта білімі жоқ адамдар сабақ берді.

1930 жылы КСРО-да жалпыға бірдей бастауыш білім беру енгізіліп, педагогикалық кадрлар мәселесі шешіле бастады. Нәтижесінде 1937 жылға қарай балалардың 96 пайызы бастауыш біліммен қамтылды (7,5 мың мектеп). 1936 жылы алғашқы 11 бала қазақ орта мектебін бітіріп шықты.

Қазақстанда жоғары білімнің дамуы. Кеңес өкіметінің алғашқы он жылында Қазақстанда жоғары оқу орындары болған жоқ. Бірақ көптеген қазақ жігіттері мен қыздары Ресей жоғары оқу орындары мен техникумдарында білім алды. 1928 жылы Алматыда алғашқы жоғары оқу орны – Абай атындағы ҚазПИ (қазіргі ҚазҰПУ) құрылды. Көп ұзамай ауылшаруашылық, малдәрігерлік және медициналық институттар, ал 1934 жылы Киров атындағы ҚазМУ (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) ашылды. Техникумдар мен училищелер өнеркәсіп, көлік, құрылыс және байланыс мамандарын дайындады.

Қазақстандық ғылымның қалыптасуы. Заманауи үлгідегі алғашқы қазақ ғалымдары XX ғасырдың бас кезіндегі кәсіптік, ғылыми және қоғамдық-саяси қызметті үйлестірген ағартушылар болды. Мысалы, Ә.Бөкейхан экономика, А.Байтұрсынұлы тілтану, М.Тынышбаев тарих, Ж.Аймауытов психология мен педагогика, Х.Досмұхамедов медицина, зоология, әдебиет жөнінде еңбектер жазды. 20-жылдары бұрынғы алашордашылар сабақ берді. Олар қазақ мектептеріне арналған оқулықтар жасауға қатысты (20-жылдардағы алғашқы қазақ оқулықтары аударма емес, түпнұсқа оқулықтар болды).

1920 жылы Қазақ өлкесін зерттеу қоғамы құрылды. Сол тұста Қазақстанда алғашқы ғылыми-зерттеу институттары ашылды. С.Асфендияров (дәрігер, тарихшы, профессор), жазушы және әдебиеттанушы М.Әуезов, филолог Қ.Жұбанов (тілтанушы, профессор), Қ.Сәтбаев (геолог) 20-жылдардың екінші жартысында-ақ танымал бола бастады. 1932 жылы КСРО Ғылым Академиясының қазақстандық

Ө.Бөкейхан

А.Байтұрсынұлы

М.Дулатов

базасы құрылып, зоологиялық, ботаникалық, географиялық және басқа секторларды қамтыды. 1938 жылы ол КСРО Ғылым Академиясының Қазақ филиалы болып қайта құрылды.

20–30-жылдардағы қазақ әдебиеті. Қазақ әдебиетінде жаңа жанрлар мен баяндау түрлері пайда болды (драматургия, новелла, повесть, роман). Революцияға дейінгі Ө.Бөкейханның, А.Байтұрсынұлының, М.Сералиннің, С.Торайғыровтың публицистикалық туындылары проза жанрының қалыптасуына ықпал етті. Алғашқы қазақ романының авторы М.Дулатов болды («Бақытсыз Жамал», 1910 ж.). С.Көбеевтің «Қалыңмал» романында (1913 ж.), С.Торайғыровтың «Қамар сұлу» (проза) және «Кім кінәлі?» (өлең) романдарында әйел теңсіздігі тақырыбы көтерілді. Әдебиеттегі осындай жаңару үдерісі революциядан кейін де жалғасты.

Назар аударыңдар! 20-жылдары қазақ әдебиетінде көптарاپтылық орын алды. Әдебиет пен өнерде эксперимент пен еркін ойлауға алғышарт жасалды. 30-жылдары мәдениеттің көптеген өкілдері қуғын-сүргінге ұшырады, ал мәдениет социалистік реализм шеңберінде дамыды.

20-жылдары ұлттық ауызша дәстүрмен байланысты ақындар оны жаңа мазмұнмен толықтырып, дамытуды жалғастырды (мысалы, Жамбыл шығармашылығы). Ақындардың халық арасында танымал екендігін білген Кеңес өкіметі оларды өз жағына тартуға ұмтылды. Кейбір көрнекті жазушылар Кеңес өкіметін қабылдамай, үнсіз қалуды артық көрді. XX ғасырдың бас кезіндегі ұлттық зиялы қауым өкілдері Кеңес өкіметін мадақтаудан бас тартқанымен, халыққа пайда өкелу ниетімен халық ағарту саласында қызмет етті. Бұл топтың ішіндегі ең ірі прозашы, «Қартқожа» (1926 ж.), «Ақбілек» (1928 ж.) реалистік романдарының, «Шернияз» пьесасының (1925 ж.) авторы Ж.Аймауытұлы

болды. Сол дәуірдегі белгілі, өлеңдері кеңінен танымал лирик ақын М.Жұмабаев еді.

Келесі бір топты революцияшыл-демократияшыл талантты жазушылар құрады. Олардың қатарына ақын және прозашы, «Тар жол, тайғақ кешу» романының (1926 ж.) авторы және Қазақстан Жазушылар

одағының негізін салушы (1934 ж.) С.Сейфуллин; ақын, прозашы және драматург Б.Майлин («Раушан коммунист», «Күлтай болыс», «Зейнептің анты» повестері мен әңгімелері); ақын І.Жансүгіров кіреді. Коммунист жазушылар революция мен жаңа тұрмысты романтикамен жырлады. Социализмге деген сенім олардың көзін байлады. 20-жылдардың соңы мен 30-жылдардың бас кезіндегі сталиндік қайта құрулар олардың наразылығын тудырды. Оны І.Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасы (1937 ж.) дәлелдейді. Поэмада ақын күйреген көшпелі өркениетті жоқтайды. 30-жылдары ұлттық зиялы қауымның барлық өкілдері – ғалымдар, жазушылар, алашордалықтар мен коммунистер қуғын-сүргінге ұшырады.

М.Тынышбаев

Социалистік реализм. Кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиеті мен өнерінің дамуы социалистік реализм стилі мен әдісін енгізумен байланысты болды.

Социалистік реализм – социализм мен коммунизм құрушылардың дүниетанымын эстетикалық жағынан көрсететін көркемдік әдіс. Социалистік реализм стиліндегі туындылардың мазмұны мен нысаны социализм кезіндегі өмірлік мұраттарды (Коммунистік партия мен жұмысшы табының жетекшілік рөлін, еңбекке табыну, тап жауларына деген жеккөрініш, жаңару эстетикасы мен энтузиазмді қосқанда) бейнелейді.

30-жылдардың ортасынан бастап социалистік реализм кеңестік жазушы мен суретші үшін рұқсат берілген шығармашылықтың бірден-бір әдісі болып бекітілді. Кейін шығармалар тек социалистік мазмұнда жазыла бастады. «Тар жол, тайғақ кешуден» өткен және ең соңында «коммунизм құрылысшылары» қатарына қосылған (классикалық мысалдардың бірі ретінде С.Мұқановтың «Ботагөз» (1938 ж.) романын атауға болады) «қарапайым адамдар» туралы туындылар болуы тиіс еді. Сондай-ақ Қазан төңкерісін, Ленин мен Сталинді мадақтаған өлеңдер, поэмалар, пьесалар мен романдар жазылуы шарт болды. Әдебиеттің «түрі – ұлттық, мазмұны – социалистік» сипатта болуы талап етілді.

Өнер саласының жаңғыруы нәтижесінде кәсіптік театр, жаңа музыкалық өнер түрлері (симфониялық және камералық музыка, опера, балет), кескіндеме, мүсін өнері пайда болды. 1926 жылы Қызылордада (1928 жылдан бастап Алматыда) алғашқы Қазақ драма театры М.Әуезовтің «Еңлік-Кебек» трагедиясын қоюмен ашылды. 30-жылдары республикада

С.Мұқанов

тағы да бірнеше театр пайда болды. 1934 жылы сазгер А.Жұбанов қазақ музыкалық аспаптар оркестрін, филармония мен Қазақ музыкалық театрын құрды. Қазақ халық музыкасы негізінде ұлттық рухтағы алғашқы қазақ опералары сахналанды. 1934 жылы «Қыз Жібек» (сазгер Е.Брусиловский) алғашқы қазақ операсы қойылды. Операда қазақ және еуропалық дәстүрлер өзара үндестік құрды. Қазақ кеңестік мәдениетінің байқауы ретінде 1936 жылы Мәскеуде қазақ өнері мен әдебиетінің онкүндігі өтіп, «Қыз Жібек» және «Жалбыр» опералары көрсетілді. Қыз Жібек партиясын аса көрнекті қазақ әншісі, «қазақ бүлбұлы» атанған К.Байсейітова орындады.

Ө.Қастеев қазақ бейнелеу өнерінің негізін қалады. Қазіргі кезде Алматыдағы Мемлекеттік өнер мұражайы оның есімімен аталған. Мұражайда қазақстандық суретшілердің картиналары мен мүсіндік туындылары және Алматыда 1935–1967 жылдары өмір сүрген С.Калмыковтың туындылары да қойылған.

Жаңа өнер түрлерінің ішінде кино да бар. 1929–1931 жылдары Алматы қаласында деректі қысқаметражды кинолар түсірген алғашқы киностудия жұмыс істеді. 1934 жылы Алматы кинохроника студиясы ашылды. Ал Мәскеуде фильмдерді қазақ тіліне дубляж жасау басталды. 1938 жылы Ленфильмде «Амангелді» (басты рөлді Е.Өмірзақов сомдады) фильмі түсірілді. Бұлардың бәрі қазақ тарихында елеулі мәдени оқиғаға айналды.

Қорытынды. Рухани мәдениет саласында түбегейлі жаңғыру көрініс тапты. Зайырлы мектеп қалыптасты, жалпыға бірдей бастауыш білім беру жүйесі енгізілді, қазақ техникумдары мен жоғары оқу орындары пайда болды. Шығармашылық зиялы қауым заманауи өнер жанрлары мен түрлерін жасады. Дінге қарсы күрес жүрді және атеистік насихат жағдайларында исламның қоғамның рухани өміріне ықпалы әлсіреді. 30-жылдары кеңес өкіметі ақын-жазушылар мен суретшілерді қатаң бақылауға алды. Олардың туындылары «түрі бойынша ұлттық, мазмұны бойынша социалистік» сипатта болуы тиіс еді (социалистік

Ө.Қастеев атындағы өнер мұражайы

Қазақфильм

реализм). Ұлттық зиялы қауымның ең жарқын өкілдері қуғын-сүргінге ұшырады.

Өз білімдеріңді тексеріңдер.

1. Кеңес өкіметінің исламға қатысты саясаты қандай болды? Өліпби реформасы неліктен исламға қарсы күрес тәсілі болды?
2. Неліктен жаңғырту мен индустрияландыру үнемі жалпы білімді дамытумен қатар жүрді? Қазақ КСР-інде білім беру жүйесінің дамуы туралы әңгімелендер.
3. 20–30-жылдардағы қазақ мәдениетінің жағдайы несімен ерекшеленді?
4. 20–30-жылдардағы қазақ жазушыларын қандай екі топқа бөлуге болады?
5. *Социалистік реализм әдісі* дегеніміз не? *Түрі – ұлттық, мазмұны – социалистік* деген сөзді қалай түсінесіңдер?
6. 20–30-жылдары қазақ әдебиеті мен өнерінде қандай жаңа жанрлар пайда болды?

Шағын топтарға арналған тапсырма.

1920–1930 жылдардағы қазақ мәдениетінің аса көрнекті қайраткерлері туралы таныстырылымдар дайындаңдар.

Күрделі тапсырма.

Автономиялық, кейін КСРО мәртебесін алған соң Қазақстанда осы мәртебеге сәйкес келетін ұлттық атрибуттар пайда болды. Параграфтағы мәтінді мұқият оқып шығып, қандай атрибуттар туралы сөз болып отырғанын түсіндіріңдер.

§ 59. Қазақстанның кеңестік кезеңдегі мәдениеті (1940–1980 жылдар)

Бүгінгі сабақта:

- Мұхтар Әуезовтің шығармашылығы;
- қазақ әдебиетінің басты жанры – тарихи роман;
- Қазақстанның музыкалық өнері;
- кеңестік дәуірдің жетістіктері мен қарама-қайшылықтары туралы білеміз.

Мұхтар Әуезовтің шығармашылығы – қазақ кеңес әдебиетінің шыңы. М.Әуезов (1897–1961 жж.) қазақ әдебиеті тарихында ерекше орын алады. М.Әуезов шығармашылығына Батыс және Шығыс әдебиетінің ағымдары өз әсерін тигізді. Оның шығармашылығы социалистік реализм шеңберінен шығып, модерндік сипатта болды. Пьесалары қазақ драматургиясының классикасына айналды. Ал «Абай жолы» роман-эпопеясы (1954 ж. аяқталды) – қазақ әдебиетіндегі эпикалық және реалистік роман, қазақ өмірінің көркем энциклопедиясы. Тарихи-өмірбаяндық роман жанры М.Әуезовке сол тұстағы өмірді астарлап жеткізуге, жойылып бара жатқан салт-дәстүрлерді (XX ғасырдың ортасына қарай) жаңғыртуға мүмкіндік берді. Оны байқамау мүмкін емес еді, сол себепті М.Әуезов қудалауға ұшырады. Тек «жылымықтың» басталуымен ғана (50-жылдардың ортасында), көзінің тірісінде бұл шығарма классика болып танылды.

Кілт сөздер:

- мәдениет
- социалистік реализм
- тарихи роман
- опера
- халық аспаптар оркестрі
- театр
- кино
- сәулет өнері
- қалаландыру
- шығармашылық одақтар
- орыстандыру

М.Әуезов

Ғ.Мүсірепов

60–80-жылдардағы тарихи роман. Кейінгі кеңестік кезеңде де көптеген жазушылар социалистік реализм стилінде жазуды жалғастырды. Өндіріс озаттары немесе тың игеру туралы романдар мен повестер әдебиетке берілетін өзіндік бір рұқсатнамаға айналды. Алайда бұл туындылар оқырмандар арасында танымал болған жоқ. «Жылымық» кезеңінде (50-жылдардың екінші жартысы мен 60-жылдардың бірінші жартысы) жөнсіз қуғын-сүргінге ұшыраған жазушылардың ақталуы әдебиеттегі ахуалдың түзелуіне жағдай жасады. Майдангер жазушылар (Б.Момышұлы, Қ.Қайсенов т.б.) шығармашылығы, психологизм мен жаңашылдыққа бағыт алған «60-жылғы» ақын-жазушылардың пайда болуы социалистік реализм шеңберінен шығуға мүмкіндік берді. Прозашылар өздерінің шынайы ой-сезімдерін білдіру мүмкіндіктерін іздестірді. Сондай жанрлардың бірі тарихи роман болды. Қазақ жазушылары тарихи роман түрінде халықтың тарихи жадын жандандыруға, көшпелілердің өмірі және Қазақ даласының ұлы тұлғалары туралы еске салуға әрекеттенді. Мысалы, С.Мұқанов Шоқан Уәлиханов туралы «Аққан жұлдыз» трилогиясын, Ә.Нұрпейісов XX ғасырдың бас кезіндегі Арал балықшылары туралы «Қан мен тер» трилогиясын жазды. Социалистік реализмнің шебері Ғ.Мүсірепов «Ұлпан» романын жарыққа шығарды. С.Жүнісовтің Ақан сері туралы дилогиясы, І.Есенберлиннің көшпелілер өркениетінің «алтын ғасыры» туралы романдары оқырмандар арасында үлкен табысқа жетті. «Көшпенділер» трилогиясы тек орыс тілінде ғана (аударған М.Семашко) жалпы таралымы 1,5 млн дана болып, 12 рет басылып шықты. Ә.Әлімжановтың «Дала жаңғырығы» трилогиясы да кеңінен танымал болды.

Тарихи жанрмен қатар шағын психологиялық проза, балалар әдебиеті дамыды, алғашқы қазақ детективтері мен ғылыми фантастика жанрындағы туындылар пайда болды. Аталған кезеңде қазақ лирикалық поэзиясы үлкен биіктікті бағындырды (М.Мақатаев, Қ.Мырза Әлі, Т.Молдағалиев).

Көпұлтты Қазақстанда тек қазақ әдебиеті ғана дамып қойған жоқ. Қазақстандық орыс жазушыларының ішінен И.Шухов, М.Зверев, Д.Снегин, Н.Анов есімдерін атауға болады. Алматыда тұрған, көп жыл бойы жер аударуда болған көрнекті жазушы Ю.Домбровскийдің («Көнелікті сақтаушы» мен «Керексіз заттар факультеті» романдары) шығармашылығы Қазақстанмен байланысты болды. Қазақстанда орыс тілінде жазатын ақын-жазушылар көптеп шықты. Олардың ішінде Қазақ даласы мен қазақ тілінің тарихи тағдырын ой елегінен өткізген О.Сүлейменов те болды. 70-жылдары оның «АзиЯ» кітабы ең танымал кітаптардың біріне айналды. Кітапта өткен замандағы түркі-славян мәдениеттерінің өзара ықпалы мен этнолингвистикалық қатынастары тақырыбы көтеріледі. Бұл кеңес басшылығына бүлікшіл болып көрінді, автор ұлтшылдықпен айыпталды, ал кітапқа уақытша тыйым салынды.

Музыка өнері. 1944 жылы Алматы консерваториясы ашылып, онда «классиктер» де, «халықшылдар» да дайындалды. А.Жұбанов пен Л.Хамидидің «Абай» (1944 ж.) және М.Төлебаевтың «Біржан-Сара» опералары (1946 ж.) қазақ опера өнерінің шыңы болды. Соғыстан кейінгі уақытта Абай атындағы театрда қазақ және шетелдік операларда КСРО Халық артистері – Б.Төлегенова, Р.Жаманова мен Е.Серкебаев сияқты дарынды өншілер өз өнерлерімен жарқырады. Басқа да музыкалық жанрлар: симфониялық, камералық, эстрадалық музыка дамыды; хорлар мен оркестрлер жұмыс істеді. Олардың ішіндегі ең ірілері кезінде А.Жұбанов құрған Құрманғазы атындағы халық аспаптар оркестрі, сазгер және дирижер Н.Тілендиевтің басқаруындағы «Отырар сазы» оркестрі болды. Халықтық ішекті және үрмелі аспаптардың үндесуі, оркестрдің орындауындағы күйлер мен халық әуендерін қайта өңдеу қазақ музыкасындағы жаңа бағытқа айналды. Кеңестік уақытта халық арасында осы күнге дейін танымал көптеген қазақ өндері дүниеге келді.

Театр және кино. 1945 жылы Алматыға жер аударылған Н.Саптың күш-жігерімен Қазақстан астанасында балалардың сүйіктісіне айналған Жас көрермендер театры пайда болды. Жетекші қазақ театры

М.Мақатаев

Т.Молдағалиев

О.Сүлейменов

Алматыдағы академиялық қазақ драма театры болды. Оған 1961 жылы М.Әуезовтің есімі берілді. Бұл сахнада Ш.Аймановтың актерлік және режиссерлік таланты танылды. Қырық жылдай театрдың көркемдік жетекшісі болған Ә.Мәмбетовтің «Ана – Жер-ана» (Ш.Айтматовтың повесі бойынша), «Қан мен тер», «Қарагөз», «Абай», «Көктөбедегі кездесу» және басқа да спектакльдері қазақтың сахна өнерін жаңа биікке көтерді. Алматыдағы М.Ю.Лермонтов атындағы Орыс драма театры, Ұйғыр және Корей музыкалық комедия театрлары бүкіл республика бойынша ондаған облыстық театр көрермендерін сапалы спектакльдерімен қуантты.

1941 жылы қыркүйекте Алматы көркемсуретті фильмдер студиясы (1960 жылдан бастап «Қазақфильм») құрылды. Онда соғыстың басталуымен Қазақстан астанасына эвакуацияланған көптеген даңқты кинематографшылар жұмыс істеді. Соғыс кезінде шығарылған кеңестік фильмдердің көпшілігі Алматыда түсірілді. Соғыстан кейін «Қазақфильмде» көрермендердің бірнеше буынының сүйіктісіне айналған туындылар: Ш.Аймановтың «Қыз бен жігіт», «Біздің сүйікті дәрігер» мен «Тақиялы періште» комедиялары, «Қыз Жібек» эпикалық фильмі (режиссері С.Қожықов), А.Әшімов түскен шытырман оқиғалы «Атаманның ақыры» (реж. Ш.Айманов) мен «Транссібір экспресі» (реж. Ә.Уразбаев), «Көксерек» драмасы (М.Әуезовтің әңгімесі бойынша, реж. Т.Өкеев), балаларға арналған А.Қарсақбаевтың фильмдері («Менің атым Қожа», «Алпамыс мектепке барады») түсірілді.

Ғ.Мүсірепов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық балалар мен жасөспірімдер театры

М.Өуезов атындағы Қазақ мемлекеттік
академиялық драма театры

Кеңестік дәуірдегі мәдени ахуалдың ерекшеліктері. Мәдениет саласы аталған туындылармен шектелмеді. Мүлдем жаңа сәулет құрылыстарымен салынған мектептер, университеттер, кітапханалар, театрлар, филармония, кинотеатрлар, мәдениет үйлері, стадиондар, спорт сарайлары, цирк, ботаникалық бақтар мен саябақтардан («мәдени демалыс орындары» деп аталатын) тұратын қалалық қоғамдық-мәдени ортаны жасау қала келбетін өзгертті. Еліміздің түкпір-түкпірін газет-журналдармен, радио және теледидармен қамту адамдардың өмірі мен тұрмысын толықтай өзгертті.

Назар аударыңдар! Кеңес кезеңіндегі білім беру, мәдени ағарту, әдебиет пен кәсіптік өнер, оның ішінде «түрі жағынан ұлттық» өнер саласындағы жетістіктер айтарлықтай зор болды. Мемлекеттің мәдени саясаты Қазақстанда жоғары мәдени және эстетикалық талаптарға ие қалалықтар буынын қалыптастырды.

Жетістіктермен қатар кемшіліктер де болды. Біріншіден, КСРО-да қандай да бір рухани ізденістерге бөгет жасайтын атеизм өмір сүрді.

Екіншіден, мемлекет бекіткен бірыңғай ойлау жүйесі шығармашылық еркіндікті шектеді және жасампаздарды қатаң шектеулерге ұшыратты.

«Жылымық» кезеңінде ғылым мен мәдениетке идеологиялық бақылау сталиндік уақытпен салыстырғанда бәсеңдесе де, О.Сүлейменов кеңестік цензураның, тіпті әдеби бейнелерден және әдебиеттанушылық ізденістерден де «идеологиялық диверсияны» таба алатынын көрсетеді.

Үшіншіден, кеңес мемлекеті ізденімпаздықты қолдамады. Яғни көркемдік ізденіске емес, біржолата бекітіліп қойған сипатқа негізделуі тиіс еді (бұл әдебиетте, кескіндемеде, сәулет өнерінде көрініс тапты).

Төртіншіден, шығармашылық одақтардың (Жазушылар одағы, Суретшілер одағы және т.б.) құрылуы мемлекеттің шығармашыл адамдарды бақылап қана қоймай, олардың адалдығы үшін ақы төлеуіне алып келді. Одақтарға мүше болу көптеген артықшылықтар берді. Одаққа кірмеген жазушылар шығармаларын жарыққа шығара алмаса, суретшілер өз шығармаларын көрмеге қоя алмады. Шығармашыл тұлғалар (суретші, ғалым, жазушы) «партия бағытына қарсы» жүрсе, жоқшылыққа тап болды.

Орыстандыру проблемасы. Алғашқы жылдары кеңес өкіметі ұлттық тілде халық ағартуды дамыту үшін айтарлықтай көп жұмыс атқарды. Алайда кейін білім беру мен қоғамдық өмірді интернационалдандыру деп аталатын үдеріс басталды. КСРО-ның ұлттық шеткергі аймақтарын орыстандыру жүргізілді. Оның үстіне, еліміз орыс казактары мен шаруаларынан бастап, тың игерушілер мен комсомолдық құрылыстарға қатысушыларға (70-жылдардағы) дейінгі көптеген көші-қон тобының орналасатын орны болды. Нәтижесінде республика халқында славян халқының пайызы шұғыл артты. КСРО-ның орыстандыру саясаты қазақ тіліндегі мектептерді жабуға әкелді, орыс тіліне ресми тіл, білім мен ғылымның тілі ретінде басымдық берілді. Өз балаларына үздік білім беру үшін оларды орыс мектептеріне беруге (оның үстіне, қалаларда қазақ мектептері өте аз болды) мәжбүр болды. Нәтижесінде қазақ тілін білмейтін қалалық қазақтар көбейді. Мұның ұлттық мәдениет үшін үлкен мәселе болғаны түсінікті. Оның салдары осы күнге дейін сезілуде.

Қорытынды. Соғыстан кейінгі кезеңдегі қазақ әдебиетінің шыңы М.Әуезовтің шығармашылығы мен тарихи романдар болды. Музыка, театр өнері, кино, сәулет өнері мен бейнелеу өнері тамаша жетістіктерге жетті. Сонымен бірге мәдениет коммунистік идеологияның езгісінде болды, шығармашылық зиялы қауым «түрі бойынша ұлттық, мазмұны бойынша социалистік» туындылар жасауға тиіс болды. Бұл рухани және зияткерлік ізденісті тежеді. Бұдан бөлек, ұлттық мәдениет орыстандыруға әкелетін білім мен қоғамдық өмірді интернационалдандыру тарапынан тұрақты қатерге тап болды.

Өз білімдерінді тексеріңдер.

1. М.Әуезов қазақ әдебиеті тарихында қандай рөл атқарды?
2. Жазушылар мен суретшілер коммунизмге сенбесе де, неліктен социалистік реализм рухындағы туындылар жасауды жалғастыра берді?
3. Кеңестік кезеңдегі музыкалық өнер саласындағы жетістіктер туралы әңгімелендер.
4. Өз қалаңдағы немесе облыс орталығындағы қандай сәулет және монументалды ескерткіштер кеңестік дәуірге жатады?

5. Мәдениеттің еркін дамуына тоталитарлық мемлекеттің теріс ықпалы неден көрінді?

Шағын топтарға арналған тапсырма.

1940–1980 жылдардағы кеңестік мәдениеттің аса көрнекті қайраткерлері, өздеріңнің сүйікті жазушыларың, сазгерлерің немесе актерлерің туралы таныстырылым дайындаңдар.

Күрделі тапсырмалар.

1. КСРО-да дінге көзқарас қатаң болды. Алайда Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде ол жұмсарды. Мысалы, Мұсылмандардың ортаазиялық рухани басқармасы (МОАРБ) құрылды. Қалай ойлайсыңдар, оның себебі неде?
2. Неге тарихи романдар социалистік реализмге қарсы болды? Өз ойларыңды оқыған тарихи романдардан мысалдар келтіре отырып дәлелдеңдер.
3. Сендерге кеңестік кино туындылары ұнай ма? Қалай ойлайсыңдар, кеңестік кино нақты өмірді шынайы бейнеледі ме? Ол бойынша КСРО-дағы өмір туралы түсінік қалыптастыруға бола ма?